

JEF VAN BILSEN, DE ONAFHANKELIJKHEID VAN CONGO EN DE VISIE OP LUMUMBA

Dirk BEKE

*Vakgebied Niet-Westerns Recht
Universiteitstraat 4
B-9000 Gent*

email : Dirk.Beke@rug.ac.be

SUMMARY

JEF VAN BILSEN, THE INDEPENDENCE OF THE CONGO AND HIS VIEW OF LUMUMBA

This article gives an overview of the involvement of Professor Jef Van Bilsen in Belgian politics before and during the Second World War and during the decolonisation of the Belgian Congo. It is based mainly on the statements and writings of Van Bilsen himself and on interviews with him. These personal testimonies are complemented with brief comments from others on Van Bilsen.

Van Bilsen's political career reveals a unique and interesting evolution. Before the Second World War, he became active in the Flemish emancipation struggle. As a student and young lawyer, he was a leading member of the elitist right wing movement, Verdinaso, which strove for the

unification of Belgium and the Netherlands. During the war, he joined, together with a group of Verdinaso members, the royalist armed resistance against the German occupation. Immediately after the war, his commitment and his personal contacts allowed him to become a journalist in Central Africa, where he was brought face to face with the narrow-minded Belgian colonial policy and where he forged contacts with the first Congolese nationalists.

In the early fifties, Van Bilsen returned to Belgium, where he became a professor in colonial and development matters and started advocating the planning of an independence process for the Belgian colonies in a political and academic environment that was very hostile to any idea of decolonisation. When the Belgian government in 1960, under internal and international pressure, was obliged to grant independence, we see Van Bilsen offering his services as an adviser to the Congolese nationalists. During the independence talks and immediately after independence, the first President, Kasavubu, recruited him as a personal adviser. Van Bilsen declared in later interviews that he tried to act as a neutral adviser. During the conflict between President Kasavubu, Prime Minister Lumumba and the Katangese leader Tshombe, he strove for reconciliation between the three opponents and for a UN-sponsored political compromise. He strongly condemned Belgian support for the secession of Katanga. Although Van Bilsen declared himself to be personally sympathetic to Lumumba, he was accused openly by Lumumba of defending Belgian and western interests. Finally, Van Bilsen was forced to leave the Congo but he continued to advocate an agreement between Kasavubu, Lumumba and Tshombe. In New York at the UN-sessions on the Congo-crisis, he argued forcefully for a resolute commitment to this policy on the part of the UN and that Belgium take a back seat in Congolese politics.

In his later career as professor and as founder of the Belgian Overseas Co-operation Service, Van Bilsen became a determined defender of unconditional co-operation, a co-operation which was not tied to the economic and financial interests of western donors. He also continued to stress fervently the importance of the UN for the development of the Third World.

The overview of Van Bilsen's political career reveals the role that personal networks can play in contacts, even in circles whose members find themselves in opposing camps. It also shows how Van Bilsen's confrontation with the colonial and post-colonial situation in Central

Africa led him to insist on the formation of an African elite which was committed to political and social emancipation.

KEY WORDS : *Belgian recent history, Belgian Congo, Congo's independence, Lumumba, Second World War*

Inleiding

In het kader van de herpublicatie van een interview uit 1980 met Professor A.A.J. Van Bilsen over het Belgisch kolonialisme en de onafhankelijkheid van Congo willen we met dit artikel een beknopt beeld geven van de geïnterviewde en zijn politieke visies.

Het is de bedoeling om Professor Antonius Van Bilsen of beter 'Jef Van Bilsen', zoals hij in vele middens bekend was, kort te situeren in zijn zoektocht in de Belgische politiek voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog en vervolgens grondiger in te gaan op zijn visie en rol bij de Belgische dekolonisatie en bij de gebeurtenissen kort na de onafhankelijkheid. Een context waar hij niet alleen een rechtstreekse getuige was maar tevens een actief raadgever. Het is niet de bedoeling hier een gehele biografie van Van Bilsen te schetsen.¹ Wel willen we specifiek nagaan wat de motieven waren voor het politiek engagement van Van Bilsen als student en jong advocaat, een engagement dat vandaag ongetwijfeld veel vragen oproept. Vervolgens geven we een overzicht van waarom en hoe Van Bilsen betrokken werd bij de Belgische kolonisatieproblematiek en wat zijn visie was op de gebeurtenissen kort na de onafhankelijkheid van Congo. Hoe zag hij de voornaamste actoren: Kasavubu, waarvan hij adviseur was, Lumumba en Tshombe?²

De methodologie die voor deze bijdrage gebruikt wordt is deze van de kritische selectie van getuigenissen die afkomstig zijn van de betrokkene zelf, van Van Bilsen, zoals deze zijn verwoord in verschillende interviews, gesprekken, memoires en andere documenten. Deze bronnen zijn aangevuld met een aantal meningen van anderen, zoals van Lumumba,

¹ Hiervoor kunnen we verwijzen naar enkele biografische overzichten die naar aanleiding van zijn overlijden in 1996 in de pers verschenen zijn: *De Standaard*, 24 juli 1996; *De Morgen*, 24 juli 1996; *De Wereld Morgen*, 10/1996; en naar een deel van zijn memoires, verschenen als boek: **Van Bilsen, Jef. Kongo 1945-1965. Het einde van een kolonie.** Leuven, Davidsfonds, 1993.

² De citaten zijn woordelijk overgenomen; voor de leesbaarheid is wel de spelling geactualiseerd en zijn de benamingen eenvormig gemaakt.

over Van Bilsen. Wij hopen dat deze bijdrage een stimulans kan zijn voor verder historisch onderzoek over de rol en de plaats van deze enthousiaste maar ook soms omstreden raadgever, die in nagenoeg elk historisch en politiek werk over Congo wordt vermeld.

De Standaard journalist Manu Ruys schreef naar aanleiding van het overlijden van Van Bilsen, op 22 juli 1996, in een portret onder de titel 'Afscheid van een onkreukbare' dat Van Bilsen "*symbool stond voor de niet-affairistische hulpverlening aan de Derde Wereld*"³. Van Bilsen heeft inderdaad sinds 1960 onafgebroken gepoogd de Belgische ontwikkelings-samenwerking los te maken uit het kluwen van de zakelijke belangen. Ruys gebruikt spijtig genoeg de term 'hulpverlening' daar waar met betrekking tot Van Bilsen het juister is te spreken van een pleidooi voor 'samenwerking'. Van Bilsen heeft zich immers evenzeer verzet tegen de paternalistische houding, die lang na de dekolonisatie is blijven doorleven in België.

De Morgen schreef terecht: "*De kennis en de ervaringen die Jef Van Bilsen ginds [in Afrika] opdeed, maakten zijn naam tot een begrip en referentiepunt in de koloniale geschiedenis.*"⁴ De Standaard wees erop: "*In de emancipatie van Belgisch Congo is Jef Van Bilsen een bevoorrechte getuige en een medespeler zonet een voortrekker geweest.*"⁵

Ook de samenwerking met Van Bilsen aan de Universiteit Gent, eind de jaren zeventig en begin de jaren tachtig, is voor mij een uitermate boeiende en leerzame ervaring geweest. In deze bijdrage wil ik aan de hand van interviews, memoires en publicaties teruggaan naar de activiteiten en denkbeelden van Van Bilsen met betrekking tot de periode tot en met 1960.

De gehele levensloop van Van Bilsen toont dat zijn politieke zoektocht ontegensprekelijk een lange weg heeft afgelegd. Een constante daarbij is wel dat zowel de jonge als de oudere Van Bilsen open stond voor nieuwe politieke ideeën. Dit zien we zowel in de vooroorlogse periode, in de Tweede Wereldoorlog, tijdens de dekolonisatie, als tegenover de ideeën en eisen die in de jaren zestig en zeventig vanuit de Derde Wereld geformuleerd worden.

³ *De Standaard*, 24 juli 1996.

⁴ *De Morgen*, 24 juli 1996.

⁵ *De Standaard*, 27-28 februari 1993.

De politieke zoektocht: van Vlaams student naar Belgisch verzetsman

In de jaren dertig was Van Bilsen actief in het *Verdinaso* (*Verbond van Dietse Nationaal Solidaristen*), een in oorsprong Vlaamse beweging die opkwam voor een nieuwe politiek op basis van een sterk staatsgezag. Van Bilsen vatte, in 1993 in een interview, zijn motieven voor zijn groot engagement voor het *Verdinaso* als volgt samen: “*De vooruitzichten voor de Vlaamse emancipatie waren toen [omstreeks 1930] niet rooskleurig. Bewuste en overtuigde Vlamingen speelden nagenoeg geen rol. Heel het belangenkluwen was in handen van een Franstalige en Fransgezinde elite. Joris Van Severen [de Verdinaso-leider] wilde een tegenmacht opbouwen, dank zij een geduldige mentaliteitsverandering, de vorming van een nieuwe Vlaamse elite: [...] Hij boeide door zijn voornaam en bezielde optreden. De Vlaamse Beweging verweet hij te romantisch te zijn. Hij riep ons, de Vlaamse universitair, op tot radicalisme, maar ook tot voornaamheid en beschaving*”.⁶

Politiek engagement in het *Verdinaso* was niet vrijblijvend. Het *Verdinaso* kan zeker niet vergeleken worden met een soort volkse Vlaamse organisatie, na de Eerste Wereldoorlog ontstaan vanuit een cultureel en politiek emancipatiestreven. Een politieke analyse van deze beweging maakt vlug duidelijk dat die ‘nieuwe politiek’ heel wat anders betekende dan wat democratische partijen hieronder vandaag verstaan. Het *Verdinaso* zocht naar een elitaristische politieke ordening die de zogenaamde platte en corrupte Belgische partijpolitiek van de jaren dertig zou moeten vervangen. De beweging pleitte voor de opheffing van de parlementaire democratie. Het *Verdinaso* was daarnaast ook voorstander van een vorm van corporatistische sociaal-economische solidariteit. De beweging was tevens sterk nationalistisch: eerst Vlaams, vervolgens “Diets” (met als ideaal een mythisch Dietsland als de herboren staat uit de Bourgondische provinciën en minstens omvattende Vlaanderen, Wallonië, Nederland en Frans-Vlaanderen) en tenslotte ook sterk belgicistisch. Het *Verdinaso* was eveneens onomwonden imperialistisch (een Diets Gemenebest met Congo, Indonesië en Zuid-Afrika). De officiële strategie was: geen (fysisch) geweld maar geleidelijke machtsverovering. De reële tactiek was affirmatie in het straatbeeld met gedisciplineerd ogende militanten gekoppeld aan infiltratie.⁷ Deze tactiek was duidelijk het gevolg van de erg

⁶ Interview met **Gaston Durnez** in *De Standaard*, 27-28 februari 1993.

⁷ Een erg relevant beknopt overzicht van de officiële doctrine van het *Verdinaso*, aan de vooravond van de tweede wereldoorlog, vinden we terug in: **Joris Van Severen**. “De Dietse Rijksgedachte van het Verdinaso”. In: **L. Van der Essen, F. Van Cauwelaert**,

bepaalde aanhang die het *Verdinaso* vond bij de bevolking. Van Severen zelf was er bij zijn volgelingen – en in sommige hogere Belgische kringen – bijzonder goed in geslaagd een imago op te bouwen van edel, onkreukbaar, charismatisch en visionair leider.

Zowel de doctrine, de politieke acties met onder meer inschakeling van milities, als het interne zeer autoritaire leiderschap van Van Severen hebben het *Verdinaso* in uiterst rechts vaarwater gebracht.

De keuze van Van Bilsen voor de noodzaak in het België van de jaren dertig van een nieuw staatsbestel – met een sterke staat geleid door een elite – concretiseert zich verder na zijn studies in Leuven. De jonge advocaat besteedt het meeste van zijn tijd aan het *Verdinasohuis* in Brussel. De inzet voor het *Verdinaso* kan dus zeker niet marginaal genoemd worden.

Later zal Van Bilsen met dit voor-oorlogse engagement niet te koop lopen maar hij zal het ook niet proberen verzwijgen of minimaliseren. Zelfs wanneer rekening wordt gehouden met de ‘tijdsgeest’ en met politieke context in het Vlaanderen van de jaren dertig, verwondert de inzet voor dergelijk project. Het blijft een vraagteken, vooral voor vele van zijn latere medewerkers die zijn intellectuele en menselijke kwaliteiten, zijn inzet en zijn ‘progressief-realistische’ benadering⁸ van de politiek en vooral van de derdewereldproblemen dagelijks hebben kunnen ervaren. In 1993 onthult Van Bilsen onomwonden en zonder schroom: “*Acht jaar volgde ik hem [Van Severen], met volle inzet. Meer dan een halve eeuw later kan ik nog bevestigen dat niemand op mij een diepere indruk en meer blijvende invloed heeft uitgeoefend.*”⁹

Deze verklaring is niet alleen relevant voor de mening over Van Severen van Van Bilsen. Het citaat is ook van belang omdat het de openheid vanwege de geïnterviewde bevestigt. Deze openhartigheid is met het oog op de verdere verklaringen over Congo uiteraard van wezenlijk belang voor de oordelen die Van Bilsen formuleert over Kasavubu, Lumumba,

T. Herbert, Graaf L. de Lichtervelde & Joris Van Severen. *De Vlaamse Beweging, België en de Gebondenheid der Nederlanden. Nieuwe Richtlijnen.* Brussel, Unijversum, s.d. [1938 ?], pp. 109-133.

⁸ Zoals zijn vroegere medewerkers Jean Bossuyt en Geert Laporte het in hun in memoriam verwoordden. ‘Afscheid van een groot man’, *De Wereld Morgen*, oktober 1996, p. 20.

⁹ Interview met **Gaston Durnez** in *De Standaard*, 27-28 februari 1993.

Tshombe en zijn voor visie op de gebeurtenissen waarbij hijzelf betrokken getuige was.

Keren we terug naar de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Uit het beknopte overzicht van de memoires van Van Bilsen door schrijver en journalist Gaston Durnez, blijkt dat bij de dreiging van het Duits offensief Van Bilsen in Brussel met Van Severen en een groep partijgenoten plannen uitwerkt voor een 'zelfstandige neutraliteit' van België, gepaard aan een economische en militaire alliantie met Nederland.¹⁰ In de herfst van 1939, wanneer Van Bilsen als officier gemobiliseerd is, komt hij evenwel in ernstig conflict met de autoritaire Van Severen. Van Bilsen "constateert de mislukking van het Verdinaso, onder de pletrol van de geschiedenis".¹¹ Hij verwijt Van Severen "immobilisme".¹² Van Severen is hierdoor zwaar beledigd; hij ontslaat Van Bilsen uit de leiding en schorst hem als lid.

Van Bilsen zal – nadat Van Severen gedood is door Franse militairen – gebruik maken van zijn vroegere Verdinaso contacten zowel voor de uitbouw van een Belgische (koningsgezinde) weerstandsbeweging als voor de toegang tot een aantal invloedrijke prominenten en politici tijdens de Congocrisis, en dit ondanks de soms diametraal tegengestelde meningen met de meesten onder hen. Van Bilsen zal wanneer hij in een uitgesproken progressieve visie en houding heeft aangenomen, om zijn Verdinaso verleden en contacten in een aantal linkse middens wel blijvend geassocieerd worden met het rechts establishment.

Begin 1940 wil Van Bilsen naar het buitenland, zoals hij zegt *pour faire peau neuve*.¹³ Hij krijgt toelating om zich aan te sluiten bij een groep die

¹⁰ Gaston Durnez in het "Voorwoord" (pp. 9 – 20) van: Van Bilsen, Jef. *Kongo 1945-1965. Het einde van een kolonie*. Leuven, Davidsfonds, 1993, p. 14.

¹¹ Van Bilsen, 1993, p. 14.

¹² *De Standaard*, 27-28 februari 1993.

Het is niet duidelijk wat Van Bilsen in zijn verklaringen van 1993 met de term "immobilisme" bedoelde. In de hagiografie van Van Severen door Arthur De Bruyne (een goed gedocumenteerde maar uiterst-rechts journalist) verwijst deze naar een schrijven van 4 september 1939 van Van Bilsen, vanuit het leger, aan Van Severen. De Bruyne citeert uit de brief: "Neutraliteit is slechts een vorm van zelfstandigheids-politiek; interventie zou een andere vorm van politiek kunnen zijn." De Bruyne vervolgt zelf: "De jonge man [Van Bilsen] heeft het gevoelen, zo schrijft hij, dat 'ons Rijk' zou kunnen gevestigd worden door op het gepaste ogenblik tussen te komen, gewapenderhand, aan de zijde van de winnende partij. Daarom moet Van Severen dringend contact zoeken in de hoofdsteden." De Bruyne, Arthur. *Joris Van Severen. Droom en daad*. Zulte, Oranje Uitgaven, 1961, pp. 383-385.

¹³ *De Standaard*, 27-28 februari 1993.

begin juli naar Congo zou afreizen maar de Duitse inval, in mei 1940, maakt dit plan ongedaan.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog blijft Van Bilsen, wat we zouden kunnen noemen, een 'Vlaams belgicist'. Hij distantieert zich niet alleen van de Vlaamse collaboratie maar gaat in het actieve verzet tegen de Duitse bezetting. In 1944 moet hij onderduiken in de Ardennen waar hij de koningsgezinde gewapende weerstandsbeweging van het Geheim Leger helpt uitbouwen. Na de oorlog heeft Van Bilsen hierdoor vertrouwen en aanzien verworven in hogere Belgische politieke kringen maar ook in Amerikaanse kringen. Hij wordt verbindingsofficier voor het Amerikaanse leger in Duitsland. Bij zijn terugkeer stapt Van Bilsen niet in de naoorlogse Belgische politiek maar wordt hij journalist voor het belangrijke persagentschap Belga.¹⁴ Zo belandt hij uiteindelijk, in opdracht van Belga, toch in Belgisch Congo en in een aantal andere Afrikaanse landen.

Van journalist in Afrika naar dekolonisatie deskundige

In zijn journalistiek werk in het "Belgische Afrika" wordt Van Bilsen, als koloniale buitenstaander, al heel vlug geconfronteerd met het kortzichtig Belgisch paternalistisch bestuur en wordt zijn aandacht getrokken op de moeilijke positie van de jonge Congolese intellectuelen. De contacten met Afrika en vooral met de jonge Afrikaanse intelligentsia zullen zijn verdere loopbaan bepalen.

In de periode 1948 – 1954 maakt Van Bilsen een zijsprong naar de politiek, altijd wat buiten het strikt partijpolitic kader. Hij wordt secretaris van het Harmel Studiecentrum voor Vlaams-Waalse problemen en vanaf 1950 is hij adjunct-kabinetschef van minister van onderwijs, Pierre Harmel. In 1950 begint hij parallel een academische loopbaan. Een loopbaan die nauw verbonden zal blijven met het emancipatiethema van de gekoloniseerde volkeren, nadien de Derde Wereld. Van Bilsen motiveerde dit zelf als volgt: "*Toen ik terugkwam wilde ik in het hoger onderwijs iets*

¹⁴ Van Bilsen was in augustus 1945 gehuwd met Miet Claessens, die redactrice was bij *De Nieuwe Standaard*, met als hoofdredactrice Betsy Hollants. Deze Antwerpse journaliste Hollants maakte tijdens de oorlog deel uit van een netwerk voor joodse ondergedokenen. Hollants hielp Van Bilsen bij de uitbouw van contacten in Nederland voor het verzet. Van Bilsen kreeg ook het aanbod om voor *De Nieuwe Standaard* te werken maar zijn voorkeur ging naar het persagentschap Belga. Miet Claessens zal, ook als journaliste, haar echtgenoot vergezellen bij zijn eerste verblijf in Belgisch Congo. **Gaston Durnez** in: **Van Bilsen**, 1993, pp. 17 – 18.

over Congo en de koloniën in het algemeen doen, dat was de nieuwe weg die ik zocht. Ik had toen nog geen scherpe visie op de ontwikkelingslanden, maar ik was wel zeer ontgoocheld over de discriminatie, het racisme, de apartheid, de territoriale scheiding tussen blank en zwart, het gebrek aan onderwijs...

Dat stuitte mij erg tegen de borst, tenslotte kwam ik uit een bezetting en een oorlog waarin we tegen nazisme, verdrukking en verkrachting van de mensenrechten gestreden hadden. De geallieerden hadden een betere wereld aangekondigd, en daar merkte ik in de koloniën niets van. Je kunt zeggen dat ik meer moreel dan politiek geschokt was.”¹⁵

Van Bilsen wordt docent aan de “koloniale hogeschool”, het Universitair Instituut voor Overzeese Gebieden te Antwerpen, waar de toekomstige (Belgische) hogere ambtenaren voor de kolonie worden opgeleid. Hij blijft ook onvermoeibaar, nu meer op academisch vlak, publiceren over Congo. Het hierbij gepubliceerde interview van 1980¹⁶ geeft een sprekend beeld van de ervaringen in academische en politieke kringen, vooral na de publicatie van zijn *Dertigjarenplan voor de politieke ontvoogding van Belgisch Afrika*.¹⁷

Dit *Dertigjarenplan* kwam erop neer dat Van Bilsen een geplande dekolonisatie voorstelde in een tijd (1955-1956) dat in Belgische kringen het idee van onafhankelijkheid of zelfs maar dat van politieke emancipatie van de Congolezen nog als regelrecht staatsondermijnd werd aangezien.

¹⁵ Interview met **Eddy Bonte** in *Knack*, 22 december 1983.

¹⁶ Uit het archief van AVRUG-Bulletin. ‘Congo. Een schoolvoorbeeld van kolonialisme’. Een interview van 30 juni 1980 van W. Blondeel, V. Foutry en F. Van Mensel met Prof. Dr. A.A.J. VAN BILSEN, RUG. *Afrika Focus*, 16, nr. 1-2, 2000, pp. 1-33.

¹⁷ De eerste versie, “Een dertigjarenplan voor de politieke ontvoogding van Belgisch Afrika” werd gepubliceerd in *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, december 1955, nr.12, pp. 999 - 1028. Een Franse versie “Un Plan de trente ans pour l’Emancipation de l’Afrique belge” werd gepubliceerd in *Les Dossiers de l’Action sociale catholique*, février 1956, n° 2, pp. 83 - 111. De Franse versie en samenvattingen ervan werden in verschillende publicaties en vlugschriften, onder meer in Belgisch Congo, overgenomen. **Van Bilsen**, 1993, pp. 106 – 108. Voor de inhoud zie ook: **Van Bilsen, A.A.J.** *Vers l’indépendance du Congo et du Ruanda-Urundi. Réflexions sur les devoirs et l’avenir de la Belgique en Afrique centrale*. Kraainem, édité par l’auteur, 1958, pp. 164 – 202.

De publicatie van het ‘Dertigjarenplan’ werd kort daarop vervolgd met: “De ontvoogding van Kongo. Pleidooi voor een dertigjarenplan. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, december 1956, pp. 1167 - 1215; en “La question congolaise. Plaidoyer pour un Plan de trente ans.” *La Revue Nouvelle*, februari 1957. Zie eveneens: **Van Bilsen**, 1958, pp. 203 – 273.

Het plan gaat uit van de optie, die Groot-Brittannië in een aantal kolonies poogde te volgen, om de politieke participatie mogelijk te maken en – wat meer tijd in beslag zal nemen – een interne bestuurscapaciteit met Afrikaanse ambtenaren uit te bouwen. Van Bilsen legt sterk de nadruk op de opleiding van een grote groep Afrikaanse kaders voor het bestuur en de politiek. Hij pleit onder meer ook voor de onmiddellijke invoering van persvrijheid.

Opvallend is dat in het plan zelf nagenoeg geen aandacht besteed wordt aan de problematiek van economische zelfstandigheid. Ruddy Doom zal in een publicatie in 1971 wijzen op die belangrijke leemte.¹⁸ Van Bilsen vermeldt in zijn memoires uitvoerig de kritiek van Doom en noemt deze terecht. Hij laat daarbij wel verstaan dat hij in andere publicaties van diezelfde periode of kort nadien wel dit economisch element naar voor bracht.¹⁹ Het is inderdaad terug te vinden dat Van Bilsen onder meer wijst op de noodzaak van economische en sociale ontwikkeling. Hij pleit daarbij voor steunmaatregelen van België voor de vorming van binnenlands Congolees privé kapitaal, maar omdat dit onvoldoende zal zijn, wijst hij op de noodzaak van (Belgische) staatsinvesteringen en van een grondige herziening van de concessies die aan de grote maatschappijen zijn gegeven. Dit alles wordt wel gezien in het kader van het toenmalige Europees – Amerikaans kapitalistisch model.²⁰

Met de publicatie van het *Dertigjarenplan* en daarmee verbonden bijdragen verkrijgt Van Bilsen duidelijk het vertrouwen van heel wat jonge Congolese intellectuelen. Bij de meeste Belgen in Congo en bij een groot deel van het Belgisch politiek en financieel establishment wordt hij evenwel als een soort verrader beschouwd.

Van Bilsen was niet de enige en niet de eerste die pleitte voor de voorbereiding van de dekolonisatie van Belgisch Afrika en hij geeft dit ook toe. In 1946 formuleerde de journalist George Caprasse²¹ een oproep hiertoe. In 1949 werd tijdens een ‘Koloniale Academische Dag’ aan de Universiteit Gent door Jean Nicaise, die aan het Universitair Centrum van Kisantu (Belgisch Congo) doceerde, sterk aangedrongen op de politiek

¹⁸ **Doom, Ruddy**. Het Dertigjarenplan (1955) voor Kongo's onafhankelijkheid. Enkele kritische nabeschouwingen. *De Maand*, maart 1971, pp. 101 – 109. Ruddy Doom is aan de Universiteit Gent de voornaamste medewerker en opvolger geworden van Van Bilsen.

¹⁹ **Van Bilsen**, 1993, pp. 119 – 121.

²⁰ Zie onder meer: “Plaidoyer pour le plan de trente ans”. In: **Van Bilsen**, 1958, pp. 249 – 254. Oorspronkelijk gepubliceerd in *La Revue Nouvelle*, februari 1957.

²¹ *Le Courrier d’Afrique*, 2 juillet 1946; geciteerd in: **Van Bilsen**, 1958, pp. 228 – 229.

vorming van de Congolezen. Deze en andere discussies bleven evenwel beperkt tot academische kringen. Van Bilsen heeft, zoals ook de kritische historicus Isidore Ndaywel è Nzem moet toegeven, de verdienste deze ideeën verder uitgewerkt te hebben, gestreden te hebben om ze gehoor te doen vinden, ze verspreid te hebben en vooral om oplossingen ervoor geformuleerd te hebben.²²

De kritiek vanuit het Belgisch establishment begint vooral ernstige vormen aan te nemen wanneer de ideeën overgenomen en verspreid worden door de Congolese nationalist. Het plan doet zelfs 'de mythe Van Bilsen' ontstaan dat hij de auteur of medeauteur zou geweest zijn van het Congolees nationalistisch manifest, gepubliceerd in *Conscience Africaine* in juli 1956 in Leopoldstad. Van Bilsen zelf noemt dit een "wijdiverspreid misverstand". Hij geeft toe dat Congolese leden van de groep *Conscience Africaine* de Franstalige versie van zijn plan ontvangen hadden en dat er ongetwijfeld een beïnvloeding was, maar dat hij schrijft dat hij niet op de hoogte was van de voorbereidingen van het manifest en evenmin van het bestaan van de groep.²³

Over de mogelijke motieven voor de pleidooien van Van Bilsen voor geleidelijke emancipatie van de Congolezen schrijft Ndaywel è Nzem in 1998: "*Sa motivation? Il voulait calmer les critiques de l'ONU contre son pays [...] C'est donc pour préserver les intérêts de la Belgique qu'il entreprit sa croisade, donnant de nombreuses conférences et publiant des articles dans de nombreuses revues.*"²⁴ Het is duidelijk dat Van Bilsen wijst op de verantwoordelijkheden dat kolonialistisch België als VN-lid compleet negeert, maar hij doet dit vooral tegenover de Belgisch beleidslui.²⁵ Ndaywel è Nzem's kritiek is moeilijk te kaderen met de concrete activiteiten van Van Bilsen en meer bepaald met de inzet en steun van Van Bilsen voor Congolese studenten en nationalist, onder meer in de denkgroep *Marzorati*.

Voor meer uitleg over en situering van het *Dertigjarenplan* laten we Van Bilsen zelf aan het woord in het heruitgegeven interview van 1980 in dit tijdschriftnummer.

²² Ndaywel è Nzem, Isidore. Histoire générale du Congo. De l'héritage ancien à la République Démocratique. Paris / Bruxelles, De Boeck & Larcier / Duculot / Afrique-Editions, 1998, p. 512.

²³ Van Bilsen, 1993, pp. 111-114 en 119 – 120.

²⁴ Ndaywel è Nzem, 1998, pp. 512 – 513.

²⁵ Van Bilsen, 1958, p. 182 en pp. 186 – 188.

Na 1957 geraakt Van Bilsen meer en meer rechtstreeks betrokken bij Congolese studenten en zogenaamd 'geëmancipeerden'. Hij noemt 1958 een sleuteljaar voor de dekolonisatie. Meer specifiek was voor het nationaal gevoel van de Congolezen de Expo '58 in zijn ogen een katalysator.²⁶ Weinig of geen Congolezen kregen tot dan een reisvergunning voor het moederland. Nu plotseling mochten meer dan 200 'toonbare' Congolezen naar België komen. *"Het was immers een vertoning. 's Avonds zaten ze goed bewaakt in Tervuren en ik was zo'n beetje de moderator van hun discussies. Door die 'bouillon de culture' hebben zij nagedacht over hun situatie. Bij hun terugkeer hebben ze dan ook het 'Front National Congolais' (FNC) opgericht."*²⁷

Van Bilsen leert aan de vooravond van de dekolonisatie aldus een aantal Congolezen van nabij kennen die een sleutelrol zullen spelen. Kasavubu zal hierbij een bijzondere plaats innemen maar ook Lumumba, Tshombe en Mubutu zijn geen onbekenden.

Van Bilsen over Kasavubu, Lumumba en Tshombe

Van Bilsen wijst in het interview van 1983 met Gaston Durnez,²⁸ erop dat Lumumba aanvankelijk erg gematigd was. *"Toen Kasavubu al over onafhankelijkheid sprak, schreef Lumumba nog een boek waarin hij zich niet radicaler toonde dan de stellingen van de toenmalige Belgische minister Buisseret over een vage 'communauté belgo-congolaise' In 1958 verandert de houding van Lumumba grondig. "Toen de 'Mouvement National Congolais werd opgericht proclameerde hij zichzelf tot voorzitter van de nieuwe beweging en kwam hij op zijn beurt op voor onafhankelijkheid en dekolonisatie". Die houding werd nog duidelijker na de deelname van Lumumba aan de Afrikaanse Volkerenconferentie in Accra (Ghana) toen "werd de Ghanese leider Nkrumah meteen zijn profet."* Van Bilsen wijst erop dat Lumumba ook westerse intellectuelen sterk kon boeien. *"Toen hij in het voorjaar 1959 de progressief-christelijke groep van 'La Relève' kon ontmoeten en toespreken, onder wie een oud-minister, een paar kamerleden en PSC-politici, toen vond het gezelschap hem een zeer schrandere en boeiende man".*

²⁶ Van Bilsen, 1993, pp.121 – 123.

²⁷ Knack, 22 december 1983.

²⁸ De Standaard, 27-28 februari 1993.

In hetzelfde interview vinden we ook een interessante beschrijving over de houding van de grote rivaal van Lumumba, de Katangese leider Moïse Tshombe. *“De Katangese afscheidingsbeweging hing toen [tijdens de Ronde-Tafelconferentie voor de onafhankelijkheidsregeling] al in de lucht. Tshombe, die geen echte nationalist was, aarzelde. Zijn blanke achterban (zijn Conakat-partij telde niet alleen maar stammen uit Opper-Katanga maar ook heel wat blanke kolonisten) en zijn harde rivaal Munongo wilden de secessie doorzetten”*. Wat verder volgt in het interview toont duidelijk de reden waarom Tshombe zo sterk de steun van vroegere kolonisten en Belgische kringen zal aanvaarden in zijn afgescheiden provincie. *“In tegenstelling tot de meeste nationalistische leiders kreeg men bij hem de indruk, dat hij op voet van gelijkheid met blanken omging. Eigenlijk voelde hij niet veel voor de onafhankelijkheidsbeweging, waarvan hij de gevolgen vreesde”*. Ongetwijfeld zal die houding ook ingegeven zijn door de vrees voor chaos in de financieel uiterst belangrijke mijnactiviteiten in Katanga.

Van Bilsen als persoonlijk raadgever van Kasavubu

Van Bilsen wordt aan de vooravond van de Congolese onafhankelijkheid intensief om advies gevraagd door Congolese nationalistische leiders. Hij legt in 1982 in een interview met journalist Eddy Bonte uit hoe hij uiteindelijk persoonlijk raadgever van Kasavubu is geworden.²⁹ Toen *“deed het Congolees-nationalistische kamp een beroep op mij. Ik heb niet nee gezegd, ik heb mij volkomen loyaal in dienst van de Congolese emancipatiebeweging gesteld. Zonder mij bepaald te binden werd ik wel altijd meer geclaimd door de Kasavubu-groep.”* Op de vraag waarom hij tijdens de Ronde-Tafelconferentie voor Kasavubu kiest antwoordt Van Bilsen: *“Wel, elke Congolese delegatie had recht op een adviseur. Ik was nog beschikbaar en Kasavubu vroeg mij eerst, vandaar. Lumumba was toen niet in Brussel, wat me erg heeft gespeten. Ik vond die identificatie met de partij van Kasavubu ook jammer.”*³⁰

Van Bilsen is in België wanneer de munitie in het Congolese leger uitbreken en onder meer Belgen worden vermoord. Hij wijst de omstrede Belgische interventie af en pleit voor de steun aan de VN-tussenkomst. Hij schrijft ook een uitvoerige brief aan Tshombe met de raadgeving de

²⁹ *Knack*, 22 december 1982.

³⁰ Raadgever van Lumumba is de bekende Belgische vredesactivist Jean Van Lierde geworden.

Katangese secessie – die volgens hem nooit internationale steun zal krijgen – af te bouwen en met hulp van de VN opnieuw, eventueel in federaal verband, een compromis te sluiten met de centrale regering in Leopoldstad.

Na het verbreken van de diplomatieke betrekkingen tussen Congo en België vraagt de bezorgde Kasavubu aan Van Bilsen om dringend, als politiek adviseur, terug naar Congo te komen. Van Bilsen gaat in op de vraag en wordt persoonlijk politiek adviseur van president Kasavubu. Hij affirmeert zich hierbij als onafhankelijk van de Belgische overheid en Belgische drukingsgroepen. Zijn opdrachtgever is Kasavubu maar hij onderhoudt ook goede contacten met Tshombe en Lumumba³¹. Van Bilsen wordt zo een bevoorrecht getuige maar ook direct betrokkene bij de gebeurtenissen.

Van Bilsen is dus de man die in de kritieke periode juist na de onafhankelijkheid onder meer tot taak had om Kasavubu “...*elke dag een ‘briefing’ te geven, commentaren te leveren op de gebeurtenissen in de wereld en op wat ik in de loop van de jongste uren of dagen bij UNO-vertegenwoordigers, journalisten, Congolezen of buitenlanders had vernomen.*”

Uit zijn latere getuigenissen laat Van Bilsen duidelijk verstaan dat hij wel adviseur was maar dat hij daarom niet altijd de mening van Kasavubu deelde. Integendeel. Hij relativeert ook zijn invloed op Kasavubu. “*Ik wilde eerder een ‘encyclopedie’ voor iedereen zijn, ik heb meer aan vorming dan aan politiek gedaan. Zo legde ik, bijvoorbeeld, de werking van een federale staat uit, ik informeerde hem ook beter over België zelf. Ik was zeker geen bemoeial, hoewel ik bijvoorbeeld gepleit heb voor een gemeenschappelijk Congolees front om de rondetafelconferentie aan te kunnen. Ik werd niet altijd gevolgd, ook de groep van Kasavubu was niet voor een voogdij van de Verenigde Naties te vinden.*”

Over de moeilijke verhouding tussen Kasavubu en Lumumba geeft Van Bilsen beknopt zijn mening in het reeds geciteerde interview met Gaston Durnez: “*Toen Lumumba eerste minister was geworden en Kasavubu president van de republiek ... was de meest wijze oplossing, omdat zij de twee belangrijkste politieke persoonlijkheden van het land waren en hun respectievelijke functie een machtsevenwicht mogelijk maakte. In de chaotische dagen na de onafhankelijkheid hebben de president en de eerste minister loyaal getracht, samen de orde te herstellen.*” Van Bilsen

³¹ *Knack*, 22 december 1982.

zal ook altijd verder blijven pleiten – zowel in als buiten Congo – voor de onvermijdelijke samenwerking tussen beide protagonisten.

Over zijn contacten met de derde grote medespeler Tshombe verklaart Van Bilsen dat hij Tshombe herhaaldelijk geadviseerd heeft om Kantanga niet los te maken van Congo maar dat hij voorstelde een compromis te zoeken met Kasavubu en Lumumba.³² Van Bilsen geeft daarbij wel volmondig toe dat hij met zijn beoordeling over Lumumba die hij aan Tshombe gaf, grondig fout zat. *“Alleen had ik Tshombe voorspeld dat Lumumba geen parlementaire meerderheid zou halen, wat wel gebeurde”*.³³

In het kader van de problematiek over de afzetting van Lumumba wijst Van Bilsen op de zware verantwoordelijkheid van Belgische en Amerikaanse kringen.³⁴ Hij stelt onomwonden dat de voornaamste oorzaak voor de breuk tussen beide ligt bij de druk van buitenlandse machten. *“Toen Kasavubu Lumumba ten val bracht (mijns inziens een politieke fout) was dat het resultaat van het gekuip van buitenlandse machten, veel meer dan van interne spanningen. Ik heb kunnen zien hoe Kasavubu en zijn vrienden onder druk werd[en] gezet om zijn premier te ontslaan. Die druk kwam zowel van Belgen als van Amerikanen en andere buitenlanders. Zij lieten duidelijk verstaan dat die ‘communist’ weg moest. In werkelijk was Lumumba een soort van liberale nationalist, die internationale neutraliteit beoogde. Kasavubu raakte ervan overtuigd, dat hij als eerste moest toeslaan. Hij of ik dacht hij tenslotte.”*³⁵

Over zijn eigen moeilijke positie als raadgever van Kasavubu tijdens het conflict geeft Van Bilsen te kennen: *“Ik heb altijd de verstandhouding bepleit. Toen de breuk er was, ben ik ook weggegaan. Ik kon er niets meer aan doen. Kasavubu wilde Lumumba afzetten om hem een lesje te leren”*. Ook hier wijst Van Bilsen nogmaals op de grote verantwoordelijkheid van buitenlandse machten: *“Die tweestrijd werd trouwens aangewakkerd door bepaalde Belgische en Franse kringen en de Amerikaanse ambassade. Lumumba was in Westerse ogen een slechte, een communist. Dat is natuurlijk flauwe kul, hij wist niet eens wat communisme was.”*

Van Bilsen zal – onder meer op vraag van Kasavubu-medewerker minister van buitenlandse zaken Bomboko – nog aanwezig zijn in New York bij de bespreking van de Congo-kwestie door de Verenigde Naties omdat hij dacht nog iets te kunnen doen. Inmiddels verblijft hij, veiligheidshalve, al

³² *Knack*, 22 december 1982.

³³ *Knack*, 22 december 1982.

³⁴ Van Bilsen, 1993, pp. 156 – 170.

³⁵ *De Standaard*, 27-28 februari 1993.

aan de overkant van de Congostroom in Brazzaville “...want Lumumba had ook tegen mij een aanhoudingsbevel uitgevaardigd. Het laatste wat ik in Congo voor Kasavubu heb gedaan is de VN verwittigen dat hij Lumumba wilde afzetten. Dat kon ik niet aanvaarden. Ik vond het vervelend om weg te gaan [...] binnen de groep van Kasavubu voelde ik mij niet meer op mijn gemak, ik had meer sympathie voor Lumumba dan ik mocht hebben.”³⁶

Die sympathie blijkt helemaal niet wederkerig. Integendeel. Lumumba verklaart op 7 september 1960 in het parlement dat de beschuldigingen aan hem gericht dat hij een communist zou zijn en van Congo een tweede Sovjet-Unie zou willen maken, onder meer afkomstig zijn van Van Bilsen en van de Franse advocaat Jacques Croquez. Lumumba verklaart: “*Tous ces discours dans lesquels on me taxe de communiste, où l'on prétend que j'aurais l'intention de faire du Congo un Union Soviétique, sont en réalité écrits par des Belges et des Français. J'ai découvert chez le Chef de l'Etat, samedi passé, MM. Ghel (?) [Jayle], Van Bilsen, l'avocat Croquez, bref tout un état-major installé là-bas pour élaborer tous ces plans qui tentent à la balkanisation du Congo (Applaudissements...)*”³⁷

Ook Van Bilsen zelf vermeldt deze uitspraak van Lumumba.³⁸ Hij distantieert zich evenwel volledig van deze voor hem reeds goed bekende Croquez. Hij ziet juist in Croquez een van de grote verantwoordelijken die het conflict tussen Kasavubu en Lumumba hebben aangewakkerd en het advies voor een verzoening gekelderd heeft. Croquez had grote invloed op Kasavubu, onder meer omdat hij als welsprekend advocaat Kasavubu en andere Abako-leiders had verdedigd toen deze aangehouden waren door de Belgische koloniale overheden. Van Bilsen situeert terecht Croquez als ‘leenheer’ van de Franse presidenten en bij de groep raadgevers die de reputatie had radicaal rechts te zijn. Croquez was ook verdediger van *l'Algérie française* en is raadgever geweest van enkele Afrikaanse presidenten, zoals van de neef van Kasavubu, president Foubert Youlou van Congo-Brazzaville.³⁹ Croquez zal nadien de advocaat worden van

³⁶ *Knack*, 22 december 1982.

³⁷ Zoals het citaat is weergegeven in *La pensée politique de Patrice Lumumba. Textes recueillis et présentés par Jean Van Lierde*. Paris, Présence Africaine, 1963, p. 345. Het tweede deel van dit citaat maar met de naam “Jayle” wordt ook weergegeven in: **Lopez Alvares, Louis**. *Lumumba ou Afrique frustrée*. Paris, Ed. Cujas, 1964, p. 112.

³⁸ **Van Bilsen**, 1993, p. 166.

³⁹ Van Bilsen vermeldt verder dat hij voordien met Croquez reeds contacten had in Parijs vanaf het ogenblik dat deze zich bezighield met de verdediging van de Abako-leiders. Hij wijst er ook op dat de invloedrijke advocaat Croquez heel wat bekenden had in België zoals onder meer zijn stagemeeester in Brussel, advocaat Hoornaert-Nasousky. Van Bilsen schrijft verder over Croquez nog: “Hij kende ook Rachel Baes, de Brugse

Mobutu bij processen in Parijs tegen auteurs die zich kritisch uitlaten over Mobutu's bewind.⁴⁰

Van Bilsen's naam duikt ook op in het werk van S.R. Weissman over de VS politiek in Congo. Deze auteur wijst op de VN (en VS) betrokkenheid bij de 'Kasavubu coup'. Hij vermeldt dat VN-vertegenwoordiger Cordier zich niet voldoende achter een vreedzame verzoening stelde. Weissman schrijft dat deze stelling nog versterkt zou zijn door twee feiten: het verstrekken door Cordier van een VN-bewaking voor Kasavubu's residentie en de overname door de VN-troepen van de luchthaven en de radio; het ander feit zou zijn dat "*Right before the coup, Kasavubu dispatched an adviser (A.J. Van Bilsen) who asked Cordier to arrest Lumumba. Cordier would not go that far; but it seems that Kasavubu thought he might.*"⁴¹ Uit de reeds vermelde verklaringen van Van Bilsen, nam deze zelf het initiatief om tijdelijk weg te gaan bij Kasavubu en was toen het laatste wat hij voor Kasavubu nog deed, het overbrengen van de boodschap aan Cordier dat Kasavubu Lumumba wilde afzetten. Van Bilsen verklaart, in het reeds geciteerd interview, dat hij de afzetting een politieke fout vond.⁴² De stelling dat VN-man Cordier en ook andere belangrijke VN-verantwoordelijken partijdig waren ten gunste van Kasavubu wordt door heel wat auteurs onderschreven.⁴³ De bewering van Weissman dat Van Bilsen zou geadviseerd hebben Lumumba aan te houden strookt evenwel niet met de houding en adviezen van Van Bilsen. Ook kort daarop tijdens de VN-vergadering en wanneer Van Bilsen op verzoek Kasavubu's minister van Buitenlandse Zaken Bomboko in New York vertoefde zal Van Bilsen zowel bij Kasavubu als bij de VN aandringen op een compromis met Lumumba.

vriendin van Joris Van Severen, die veel in Parijs vertoefde." Noot 64, Van Bilsen, 1993, pp. 258 – 259.

⁴⁰ Zie: **Chomé, Jules.** *L'ascension de Mobutu.* Bruxelles, Ed. Complexe, 1974, p. 62; de verspreiding van de eerste uitgave van dit boek (bij Maspéro) in Frankrijk is op verzoek van Mobutu door het Franse gerecht verboden.

⁴¹ **Weissman, Stephen R.** *American Foreign Policy in the Congo. 1960-1964.* Ithaca / London, Cornell University Press, 1974, pp. 90-91.

⁴² *De Standaard*, 27-28 februari 1993.

⁴³ Onder meer door: **Kanza, Thomas.** *The Rise and Fall of Patrice Lumumba. Conflict in the Congo.* London, Rex Collings, 1978; **Ndaywel è Nziem,** 1998; **De Witte, Ludo.** *Crisis in Congo,* Leuven, Van Halewyck, 1996 en *De moord op Lumumba,* Leuven, Van Halewyck, 1999.

Jan Blommaert heeft op treffende wijze het groeiend wantrouwen tussen VN-topman Hammarskjöld en Lumumba geïllustreerd en geanalyseerd in: "Lumumba, Hammarskjöld and the 1960 Congo Crisis: a Case of International Misunderstanding." *Afrika Focus*, 6, nr. 2, 1990, pp. 97 – 118.

Wellicht is het de bekende universitair Thomas Kanza die meest gevat het beeld beschrijft dat Lumumba en zijn omgeving hadden van Van Bilsen. Kanza was minister voor VN-zaken in de regering Lumumba. Hij schrijft: *“Van Bilsen spend a lot of time with Kasavubu, and Lumumba was very distrustful of him. He knew things about him that I did not, although van Bilsen was one of my oldest Belgian friends: his progressive ideas as put forward before independence pleased the Congolese, and his influence with Kasavubu had, as time went on, grown considerably. But Lumumba tried to convince us that van Bilsen was playing a two-faced rôle in Congolese politics.”* Kanza vervolgt met zijn eigen inschatting over Van Bilsen en hoe ook bij hem de twijfel groeide over de moeilijke positie van Van Bilsen tegenover Congo: *“I was puzzled: I believed that van Bilsen was sincere in his beliefs and opinions; but I also realized that for the past few months he had been influential in Belgian Catholic political groups, and had the ear of those close to Baudouin. How far could he remain a sincere friend of the Congo without betraying both Belgium and his Catholic contacts?”*⁴⁴

Van Bilsen bevestigt onomwonden in zijn memoires en interviews zijn regelmatige contacten met hogere Belgische katholieke kringen – en met vroegere *Verdinaso* medestanders – maar hij moet ook toegeven dat zijn adviezen niet gevolgd worden door deze Belgisch kringen. Zo vindt zijn herhaald aandringen voor geen directe inmenging vanwege België in het onafhankelijke Congo maar voor hulp via de VN, in het geheel geen gehoor in deze middens. Sprekend hier is het onderhoud dat hij had met eerste minister Gaston Eyskens.

Bij een bezoek aan Brussel in augustus 1960 wordt Van Bilsen ontboden bij de premier. Hij verhaalt in zijn memoires dat Eyskens hem zonder enige inleiding vraagt: *“Vindt gij ook niet, Van Bilsen, dat die Lumumba daar weg moet?”* Eyskens verwijst naar de grondwetsbepaling, overgenomen in de Congolese Fundamentele Wet, dat het staatshoofd de ministers benoemt en ontslaat. Van Bilsen reageert hierop: *“Ik opperde onthutst dat Lumumba’s regering op een ruime meerderheid in het Congolese parlement steunde en dat ik geen geval kende waarin de Belgische koning een regering tegen de zin van een parlementaire meerderheid had ontslagen.”* Zowel Eyskens als Van Bilsen wisten dat die meerderheidscoalitie wankel was. Van Bilsen stelt evenwel dat *“de eenheid van Congo moest berusten op de samenwerking van de voornaamste leiders”*. Eyskens vraagt aan Van Bilsen om zijn boodschap

⁴⁴ Kanza, 1978, p. 146.

aan president Kasavubu over te maken en Van Bilsen belooft dit te doen maar stelt daarbij dat hij niet zal nalaten zijn persoonlijke mening hieraan toe te voegen.⁴⁵

Naar aanleiding van zijn opinie over de Katangese secessie komt Van Bilsen in zware aanvaring met een ander zwaargewicht van het katholiek establishment, namelijk met zijn vroegere goede bekende en medestander Graaf Harold d'Aspremont Lynden,⁴⁶ die door premier Gaston Eyskens met Afrikaanse zaken was belast. Van Bilsen noemt in zijn memoires d'Aspremont Lynden de in België hoogstgeplaatste 'Katangees' die vanuit zijn machtspositie Tshombe ten volle steunde en op zijn beurt het volste vertrouwen van Eyskens genoot. Bij een kort bezoek aan Brussel pleit hij bij d'Aspremont Lynden vruchteloos voor terugtrekking van militaire hulp aan Tshombe en voor Belgische ontwikkelingshulp via de VN aan geheel Congo. Van Bilsen beschrijft verder het gesprek: *"Toen Harold me geërgerd vroeg: 'Wat nog?', zei ik dat ik zou wensen dat België ter wille van het fatsoen van het land, onmiddellijk anderhalf miljard frank aan het VN-fonds voor de Congo-operatie zou bijdragen. Ik voegde eraan toe dat ik vond dat België moest ophouden naar het voorbeeld van Frankrijk de Algerijnse kwestie als een binnenlands Frans vraagstuk te aanzien en dat wij ons in de VN minstens moesten onthouden over Algerije. Ons afscheid was niet hartelijk..."*⁴⁷

Begin oktober 1960 is Van Bilsen terug in Leopoldstad. Hij biedt opnieuw zijn diensten aan als adviseur bij Kasavubu maar deze is uitermate terughoudend. Sinds Van Bilsen door Lumumba en zijn medestanders gezien wordt als zogenaamd aanstichter van een complot en agent van het Belgisch en westers kolonialisme, vindt Kasavubu het niet meer opportuun nog openlijk contact te hebben met zijn adviseur. Van Bilsen benadrukt zijn integriteit en zijn loyauteit aan Kasavubu en aan de Congolese belangen. In een ophefmakende brief aan Kasavubu, die uitgelekt is in de lokale pers van Leopoldstad, dringt Van Bilsen aan om hem toch nog in dienst te houden; een breuk zou juist de complottheorie bevestigen. Van Bilsen schrijft: *...je veux être tout à fait franc en vous disant qu'à mon sens mon éloignement, temporaire ou non, par vous, pourrait être*

⁴⁵ Van Bilsen, 1993, p. 160.

⁴⁶ Van Bilsen vermeldt in een voetnoot in zijn memoires dat toen hij in Leuven aan het hoofd stond van de studentenafdeling van het *Verdinaso*: *"Harold een van mijn beste Franstalige contacten [was]. Hij werd trouwens zelf ook lid van het Verdinaso. Later, tijdens de oorlog, kwamen we beiden in het Geheim Leger terecht. Ik was er onderluitenant en sectie-overste en Harold zonecommandant."* Noot 74, Van Bilsen, 1993, pp. 260 – 261.

⁴⁷ Van Bilsen, 1993, pp. 173 – 174.

considéré comme un signe de faiblesse [...] on sait au Congo, comme en Belgique et même ailleurs dans le monde, que je suis votre Conseiller. Ce n'est pas parce que je me trouve à Bruxelles que ...M. Lumumba cessera de prétendre que je suis votre mauvais génie ou même que ... je me trouve auprès de vous dans votre Résidence, comme il l'a déjà dit.

Par contre, vous, en m'éloignant, vous semblez accuser le coup, vous risquez de donner l'impression qu'en effet, à vos yeux aussi, je suis « brûlé » et vous semblez craindre les reproches de vos adversaires.⁴⁸

Kasavubu zal evenwel niet ingaan op dit voorstel en Van Bilsen ziet zich dan ook genoodzaakt Leopoldstad te verlaten en nog slechts onrechtstreeks contact te hebben met Kasavubu.

De problematiek van de afzetting van Lumumba

De politieke crisis tussen Kasavubu en Lumumba was ook een constitutionele crisis. De Fundamentele Wet of eerste grondwet van Congo, die op veel punten bijna een kopie was van de Belgische, voorzag in een duaal leiderschap.⁴⁹ Een staatshoofd dat politiek 'onverantwoordelijk' is voor het parlement, benoemt en ontslaat de eerste minister en de ministers. Deze zijn politiek verantwoordelijk tegenover het parlement. De grondwet bepaalde verder uitdrukkelijk dat iedere beslissing van het staatshoofd moet medeondertekend worden door een minister die hiervoor de politieke verantwoordelijkheid opneemt.⁵⁰

Zoals reeds vermeld, zal Van Bilsen tijdens zijn verblijf in New York op het ogenblik van de behandeling van de Congo-kwestie door de VN-vergadering, nog proberen Kasavubu en Bomboko te adviseren. "Ik wist dat ze mijn brieven lezen" schrijft hij in zijn memoires. Deze brieven zullen ook het definitief 'afscheid' zijn van Van Bilsen als adviseur van Kasavubu. Na de VN-stemming keert Van Bilsen vanuit New York terug naar België.

⁴⁸ Brief van Van Bilsen aan Kasavubu van 2 oktober 1960. Deze brief is gepubliceerd in *La Fronde*, 8 octobre 1960. Dit document berust in de archieven van het Afrika Instituut, Tervuren.

⁴⁹ Fundamentele Wet betreffende het staatsbestel van Congo, 16 mei 1960. *Belgisch Staatsblad*, 27-28 mei 1960, p. 3988.

⁵⁰ Een geïsoleerde lectuur van artikel 22: "Het Staatshoofd benoemt en ontslaa(g)t de Eerste-Minister en de Ministers" geeft duidelijk een aanzet tot onjuiste interpretatie. Het artikel moet samen gelezen worden met de artikels 12, 19, 20 en 36 van de Fundamentele Wet.

Intussen zien we dat Van Bilsen tijdens dit verblijf in New York aan Kasavubu en Bomboko – en aan enkele anderen – onder meer een elf bladzijden lange brief stuurt met een sterk pleidooi voor een vrije toegang tot Congo van de VN-verzoeningscommissie, die op aandringen van de Afro-Aziatische groep was opgericht. In hetzelfde schrijven geeft Van Bilsen ook zijn visie op de constitutionele crisis: *“Ik begreep niet hoe men kon blijven beweren dat de positie van Kasavubu politiek en juridisch onaanvechtbaar was en toch weigerde het parlement samen te roepen. De revocatie van Lumumba was constitutioneel aanvaardbaar, maar niet de weigering een nieuwe regering aan het verkozen parlement voor te stellen [...] Mijn voorstel aan Kasavubu was in een redevoering of een persconferentie een positieve houding ten aanzien van het parlement aan te nemen, evenwel na de ronde-tafelconferentie tussen Kasavubu, Tshombe en Lumumba, waarin een gemeenschappelijk aanvaardbaar compromis gezocht moest worden”*⁵¹ In een schrijven enkele dagen later aan Kasavubu en aan de voorzitter van Algemene Vergadering van de VN, stelt Van Bilsen: *“dat het ontslag van Lumumba volkomen wettelijk was op grond van de ‘loi fondamentale’ en medeondertekend door twee ministers. Ik vermeldde ook dat de nieuwe regering voor het parlement moest verschijnen, maar dat de grondwet daarvoor geen tijdslimiet voorzag. Alleen de omstandigheden, onder meer het onwettelijk bijeenroepen van het parlement door de ontslagen premier, hadden dit verhinderd. Ik wees erop dat iedereen op dat ogenblik een ronde-tafelgesprek tussen alle betrokken partijen wilde en dat het parlement daarna zou worden samengeroepen.”*⁵²

Van Bilsen was lang niet de enige die interpreteert dat de afzetting van Lumumba grondwettig zou geweest zijn. De Belgische jurist J.M. Moreels, die als voorlopig secretaris nauw betrokken was bij de activiteiten van het eerste Congolese parlement, ontwikkelde uitvoerig deze betwistbare stelling.⁵³

Een analyse van alle grondwetartikels, van de gehele grondwettelijke context en van de chronologie van de gebeurtenissen legt evenwel duidelijk de ongrondwettigheid bloot van betreffende ontslagprocedure. In het constitutionele bestel kon een gedwongen ontslag alleen wanneer vooraf duidelijk zou geweest zijn dat Lumumba geen meerderheid meer

⁵¹ Brief van 16 november 1960. **Van Bilsen**, 1993, p. 179.

⁵² Brief van 19 november 1960. **Van Bilsen**, 1993, p. 179-180.

⁵³ **Moreels, J.M.** “Constitutionele aspecten van de Kongolese crisis”. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiek Recht*. 1960, pp. 329-336.

zou gehad hebben in het parlement.⁵⁴ Van Bilsen vond dus dat de afzetting van Lumumba *volkomen wettelijk was op grond van de 'loi fondamentale'*⁵⁵ maar vanuit politiek oogpunt niet verantwoord. Hij verwijst naar de onmisbare rol van het parlement maar dit om zuiver politieke redenen.

De eerste staatsgreep van Mobutu en de moord op Lumumba

De aanstelling door Kasavubu van een tegenregering onder Ileo vergroot alleen maar de politieke en constitutionele crisis. Hierbij komt nog de afscheiding van Katanga onder Tshombe; met het wegvallen van de inkomsten uit deze rijke mijnprovincie voor de centrale regering. De impasse resulteert in een staatsgreep van militair bevelhebber Mobutu. Het gevolg is dat de macht officieel uitgeoefend wordt door een pseudo-regering, het College van Commissarissen-Generaal, dat de regering Lumumba en de regering Ileo tijdelijk zou vervangen. Deze Commissarissen waren jonge onervaren studenten,⁵⁶ vaak rechtstreeks bijgestaan door hun Belgische professoren. Van Bilsen vermeldt hierover dat veel Commissarissen en hun adjuncten spontaan aan de zijde van president Kasavubu stonden, zoals onder meer Kandolo, vroeger kabinetschef van Lumumba en ook Tshisekedi.

Mobutu was geen onbekende voor Van Bilsen. Mobutu behoorde tot groep nationalistische Congolezen in België waarmee Van Bilsen contact had. Van Bilsen had evenwel geen vertrouwen in Mobutu en hij heeft tevergeefs die mening duidelijk willen maken aan Lumumba. Van Bilsen schrijft in zijn memoires: *Ik vertelde hem dat Mobutu bij de Kongolese studenten geen goede reputatie genoot door zijn omgang met agenten van de Belgische veiligheidsdienst, wat Lumumba als praatjes afdeed.*⁵⁷

De grote lijnen van het verdere verloop van de Congolese kwestie zijn algemeen gekend. Kasavubu verkrijgt de steun van de VN-vergadering. Hij verklaart zo snel mogelijk een ronde-tafelconferentie met Lumumba en Tshombe te willen beleggen. Lumumba deelt aan de pers mee, zoals Van

⁵⁴ Een meer gedetailleerde analyse van de ongrondwettigheid van de afzettingsprocedure zal in een afzonderlijke bijdrage behandeld worden: **Beke, Dirk**. "De afzetting van Lumumba door Kasavubu, enkele grondwettelijke beschouwingen." *Afrika Focus*, 16, nr. 1-2, 2000, pp. 61-69.

⁵⁵ Brief van 19 november 1960. **Van Bilsen**, 1993, p. 180.

⁵⁶ **Van Bilsen**, 1993, p. 171.

⁵⁷ **Van Bilsen**, 1993, p. 130.

Bilsen aanstipt,⁵⁸ aan die conferentie te willen deelnemen, “als eerste minister van de enige wettelijke regering”. Lumumba vreest evenwel bij de terugkeer van Kasavubu aangehouden te worden door de troepen van Mobutu en hij ontsnapt uit zijn bewaakte residentie. Deze dreiging bleek reëel. Van Bilsen vermeldt in dit verband dat ook in kringen rond Kasavubu een radicale strekking was om Lumumba te laten aanhouden door deze Mobutu-troepen maar dat de operatie delicaat was omdat Lumumba beschermd werd door VN-blauwhelmen.⁵⁹ Lumumba probeert, samen met de onder-voorzitter van de Senaat Okito en minister van jeugd en sport Mpolo, Stanleystad (nu Kisangani) te bereiken en dit niet alleen uit veiligheidsoverwegingen maar eveneens om van daaruit zijn positie te versterken bij eventuele onderhandelingen.

Er wordt een speuractie georganiseerd onder leiding van veiligheidschef Nendaka. Van Bilsen wijst erop dat deze onder rechtstreeks gezag stond Commissaris van Binnenlandse Zaken Nuszbaumer en medewerker Kandolo en voegt hieraan toe “Zoals sommige andere commissariatengeneraal, werd ook de veiligheidsdienst bijgestaan door Belgische coöperanten (meestal oud-kolonialen).⁶⁰

Het drietal wordt gevat door de Mobutu-troepen, zij worden in het openbaar en voor de camera’s mishandeld en vervolgens gevangen gezet in het legerkamp Hardy van Leopoldstad en nadien in het kamp van Theysville. Van Bilsen vermeldt dat hij nog een open kerstboodschap aan de gevangenen Lumumba in Theysville stuurt.⁶¹ In februari 1961 worden Lumumba, Okito en Mpolo door Mobutu uitgeleverd aan aartsvijand Tshombe, leider van het afgescheurde Katanga. Tijdens de overbrenging worden zij in het vliegtuig al zwaar mishandeld en tenslotte worden zij in aanwezigheid van onder meer Tshombe en van Belgische militairen en politie-amtenaren geëxecuteerd.

Op de vraag of de moord op Lumumba zo gewild was antwoordt Van Bilsen in het interview met Gaston Durnez: “In elk geval wilde ‘men’ Lumumba opruimen. Tussen de afzetting en de aanhouding ligt een CIA-moordproject. De uitvoering van dat project was al begonnen. Een agent van de CIA was in Kinshasa aangekomen met een gifpreparaat. Om een reden die ik niet ken, is de zaak niet doorgedaan en werd Lumumba uitgeleverd aan zijn Katangese vijanden.”⁶² Ook anderen vermelden dit

⁵⁸ Van Bilsen, 1993, p. 180.

⁵⁹ Van Bilsen, 1993, noot 81, p. 262.

⁶⁰ Van Bilsen vermeldt spijtig genoeg niet wie. Van Bilsen, 1993, p. 183.

⁶¹ Van Bilsen, 1993, p. 182.

⁶² De Standaard, 27-28 februari 1993.

plan. Walter Zinzen verwijst hiervoor uitvoerig naar het werk “*The Congo Cables*”, van Madeleine Kalb, dat voor een groot deel gebaseerd is op de documenten van de Amerikaanse senaatscommissie voor de CIA.⁶³

Van Bilsen zal nadat de moord op Lumumba bekend geraakt is, nog sterker aandringen op de stopzetting van alle steun, zowel vanwege België als vanwege de VS, aan de Katangese secessie van Tshombe.

Van Bilsen als expert voor de Derde Wereld

Na zijn taak als adviseur van Kasavubu wordt Van Bilsen een veelgevraagd spreker in België, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten over de Congo-kwestie. Van 1961-1962 is hij verbonden aan het *Centre for International Affairs* van *Harvard University*, waar op dat ogenblik Kissinger doceert. Vervolgens zal Van Bilsen nog een belangrijke rol spelen in de Belgische ontwikkelingssamenwerking en in de academische wereld voor de studie van de Derde Wereldproblematiek. In 1962 wordt hij secretaris-generaal van de Dienst voor Ontwikkelingssamenwerking. In de periode 1965-1966 is Van Bilsen Commissaris van de Koning voor Ontwikkelingssamenwerking. Ondanks die politieke opdrachten probeert Van Bilsen een zekere afstand te houden van de politieke partijen. Hij stapt nooit echt binnen de partijpolitiek. Zijn inspanningen voor de Derde Wereld concretiseren zich vooral op zijn academisch werk als hoogleraar in Gent. Tenslotte zal hij met de oprichting van de Vereniging voor de Verenigde Naties zijn inzet verder zetten als pleitbezorger voor sterke steun aan de Verenigde Naties.

Enkele besluiten

Ons overzicht wilde op de eerste plaats aandacht hebben voor de verklaringen van Van Bilsen in de interviews en in zijn memoires. Deze verklaringen blijven vanzelfsprekend altijd een persoonlijke perceptie van Van Bilsen ingevuld op het ogenblik van formulering. Maar deze persoonlijke getuigenissen en meningen kunnen wel, gekoppeld aan kritisch historisch onderzoek, een buitengewoon interessante aanvulling of

⁶³ Zinzen, Walter. *Mobutu. Van mirakel tot malaise*. Antwerpen / Baarn, Hadewijch / BRTN/VAR, 1995, pp. 81 – 84. Kalb, Madeleine. *The Congo Cables. The Cold War in Africa – From Eisenhower to Kennedy*. New York, Macmillan, 1982.

bevestiging zijn van de ontleding van de gebeurtenissen tijdens en kort na de dekolonisatie van Congo.

De verklaringen van Van Bilsen getuigen van grote openheid maar tevens van de voorzichtigheid van iemand die zelf actief betrokken was, vooral dan als raadgever. De getuigenissen zijn zeer waardevolle aanvullingen, verduidelijkingen of ook weerleggingen maar dan wel meestal van reeds gekende feiten of bekende beweringen van anderen. Dat vandaag een aantal vraagpunten open blijven is ongetwijfeld het gevolg van het feit dat Van Bilsen behoorde tot de categorie vertrouwensmannen die aan de ene kant eerlijk willen blijven in hun verklaringen maar anderzijds hun rol als vertrouwelijk adviseur uitermate strikt blijven naleven.

Wanneer we terugkomen op de hier geschetste levensloop van Van Bilsen tot 1960, dan valt onder meer het belang op van de netwerken waarin Van Bilsen actief was voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. Van Bilsen heeft van die netwerken intensief gebruik gemaakt voor de vlotte toegang tot een aantal medespelers bij de Congolese onafhankelijkheid. Hij had door zijn toetreden tot het Belgische verzet aanzien verworven na de oorlog in een aantal Belgische politieke kringen, aan het hof en in Amerikaans politieke kringen. Zijn ideeën rondom het *Dertigjarenplan* en zijn inzet als raadgever van de eerste Congolese politieke leiders werden niet in dank afgenomen door een deel van het Belgische establishment. Van Bilsen werd door veel uiteenlopende kringen intensief gesolliciteerd voor zijn mening en voor bemiddeling. Een aantal van deze raadgevingen hebben blijvende invloed uitgeoefend. Andere waardevolle adviezen die ingingen tegen de dominantie van het Noorden of tegen de enge belangen van de lokale leiders die meewerken aan die dominantie, werden spijtig genoeg vaak genegeerd of als zogenaamd te utopisch weggewuifd.

Aan de universiteit was Van Bilsen was zeer enthousiasmerend voor studenten en medewerkers. Hij heeft velen ertoe aangezet en gestimuleerd om hun onderzoek te richten op de Derde Wereldproblematiek. Opvallend was de zeer grote luisterbereidheid en openheid voor nieuwe ideeën. Hij luisterde hoffelijk maar selecteerde vervolgens zeer kritisch wat hij valabel oordeelde.

We zien dat Van Bilsen sinds zijn eerste Afrikaanse reizen onafgebroken gepleit heeft voor de noodzaak van erkenning en inschakeling van een Afrikaanse politieke elite. Zoals in onder meer zijn *Dertigjarenplan* naar voor komt, twijfelde Van Bilsen niet aan de politieke capaciteiten van de – wegens de Belgische paternalistische kolonisatie – dun gezaaide

Congolese elite maar wijst hij op het grote gebrek aan bestuurscapaciteit. Van Bilsen wilde de Belgische beleidsvoerders op de eerste plaats overtuigen van het belang tot samenwerking op basis van gelijkheid tussen de politieke elite in het noorden en deze in het zuiden. Hierdoor distantieerde hij zich zeer vroeg van het discriminerende 'bantu-discours' – dat trouwens tot vandaag nog sterk doorleeft – waarbij de specifieke Afrikaanse mentaliteit het voornaamste obstakel zou zijn voor de werking van democratische politieke instellingen.

Van Bilsen toonde zich in zijn verklaringen en acties onomwonden progressief ten gunste van de emancipatie van het Zuiden. Zijn aandacht ging, zoals aangetoond, vooral naar de sleutelrol van een lokale politiek bewuste en maatschappelijk geëngageerde elite. Wat wel opvalt is de relatief geringe aandacht voor de politieke rol van de gewone Afrikaan en voor de mechanismen die moeten zorgen dat deze gewone Afrikaan controle kan uitoefenen op die elite. Een merkwaardige vaststelling voor iemand die ons in de jaren zeventig onder meer Wertheims "*Elite en massa. Een bijdrage tot de ontmaskering van de elitewaan*"⁶⁴ heeft leren kennen.

⁶⁴ Wertheim, W.F. *Elite en massa. Een bijdrage tot de ontmaskering van de elitewaan*. Amsterdam, Van Gennep, 1975.